

بررسی دیدگاه امام خمینی (ره) درباره تروریسم

۱- معصومه جعفری * ۲- حسین خسروی

* ۱- دانشجوی کارشناسی ارشد فقه و حقوق جزا، دانشگاه آزاد اسلامی خمین

۲- دکتری تاریخ و تمدن اسلامی، دانشگاه آزاد اسلامی خمین

Email: mohsen7198@yahoo.com

چکیده

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، نظام جمهوری اسلامی بیشترین هزینه را در قبال تروریسم پرداخت کرده و در این بین تعدادی از یاران و نزدیکان امام خمینی (ره) طعمه پدیده شوم تروریسم شدند و بر اثر ترورهای ناجوانمردانه به شهادت رسیدند. از دیدگاه امام خمینی ترور به رفتار فرد، گروه، حزب یا دولتی اطلاق می‌شود که از طریق خشونت و قتل و خونریزی ناگهانی و مخفیانه، و ایجاد رعب و ترس و وحشت، می‌خواهد به اهداف سیاسی خود برسد. هر کجا ایشان درباره ترور و تروریسم سخن به میان آورده اند با دید کاملاً منفی و با بی‌زاری و انزجار موضع خود را در قابل ترور و تروریسم بیان فرموده‌اند. امام خمینی، به صراحت، ترور و اقدامات تروریستی را رفتاری غیر انسانی معرفی می‌کنند. از نظر ایشان، ترور، اقدامی غیر انسانی و در عین حال بسیار ناجوانمردانه است. از طرف دیگر، از نظر امام، دست زدن به اقدامات تروریستی، نشانه بی‌عقلی و حماقت مرتکبین آنهاست. ایشان معتقدند که ترور، اقدامی احمقانه و ناشی از حماقت و نهایت بی‌عقلی است و بنابراین، می‌توان نتیجه گرفت که از نظر حضرت امام، افراد واقعا عاقل، هیچ وقت دست به ترور و اقدامات تروریستی نمی‌زنند. در این میان سوالاتی مطرح می‌شود که آیا اسلام و رهبران دینی آن، به خصوص امام خمینی (ره) که به عنوان رهبر دینی سیاسی شناخته می‌شود طالب ترور و تروریسم بوده‌اند؟ و آیا این گونه خشونت‌ها، ترور و نیز تروریست‌ها پذیرفته شده‌اند؟ و آیا اسلام و رهبران دینی ایدئولوژی و مبنای نظری ترور را فراهم می‌کنند؟ در این تحقیق، به دنبال یافتن پاسخی به این سوالات هستیم. در این مقاله دیدگاه و نظریه امام خمینی (ره) درباره تروریسم پرداخته شده است.

واژه‌های کلیدی: ترور، تروریسم، امام خمینی (ره)

۱- مقدمه

ترور پدیده تازه‌ای نیست، بلکه می‌توان گفت بشر قرون متمادی است که با ترور دست و پنجه نرم می‌کند. در طول تاریخ، هم اقویا و هم ضعفا، برای ترساندن یکدیگر از ترور بهره‌جسته‌اند. تاریخ آکنده از اقدامات تروریستی است که جان بی‌گناهان بی‌شماری را گرفته، زندگی آنان را به خطر انداخته، امنیت خاطرشان را برهم زده و در زندگی‌شان اختلال ایجاد کرده است. [۱]

امروزه نیز با ترور و تروریسم مواجه ایم و علاوه بر همان داستان‌های تاریخی استفاده از زور و خشونت و ترور برای رسیدن به اهدافی خاص، اکنون گروه‌هایی نیز وجود دارند که به نام دین اسلام، دست به اعمال خشونت آمیز می‌زنند. همین امر دستمایه‌ای شده است که صاحبان زر و زور و تزویر جهانی، که دستگاه‌های تبلیغاتی، رسانه‌ها و مجامع بین‌المللی را در دست دارند، هر روز بیش از پیش، اسلام را به تروریست‌پروری متهم کرده و آن را به عنوان ایدئولوژی جنگ، خشونت و ترور به افکار عمومی جهانیان، معرفی کنند. [۱]

در ابتدا خصوصیات فردی، فکری و شخصیت سیاسی، مذهبی و دینی امام خمینی (ره) پرداخته می‌شود و مبنای اندیشه امام بررسی می‌شود. حضرت امام خمینی (ره) پس از انبیاء بزرگ الهی و معصومان (ع) از کم‌نظیرترین و ممتازترین شخصیت‌های تاریخ بشریت است که با اندیشه‌های بلند الهی و تلاش‌های صادقانه خویش مسیر تاریخ را دگرگون کرده و سرمنشاء تحولات عظیمی در ایران و جهان گردید.

کنگره بین المللی علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

The International Congress of the Humanities and Cultural Studies

او نمونه انسان کامل و شخصیتی جامع است که یکی از اصیل ترین انقلاب های تاریخ را به پیروزی رساند و نظامی بی بدیل را پایه ریزی و رهبری نمود و با تکیه بر عنصر آگاهی، استقامت و شجاعت تزلزلی آشکار در ارکان و مبانی مکاتب الحادی و تمدن های مادی غرب و شرق به وجود آورد و کنگره های کفر و شرک و نفاق را با انحطاط و تباهی روبرو ساخت. همانگونه که امام موسی کاظم (ع) می فرماید: « مردی از اهل قم، مردم را به حق دعوت می کند. گروهی از مردم با او گرد می آیند که همانند تکه های آهن مستحکم اند. بادهای سخت آن ها را نمی لرزاند، و از جنگ و مبارزه به ستوه نمی آیند، و از دشمن نمی هراسند، و بر خدا توکل می کنند، و عاقبت با متقین است.» [۲]

ارتقاء سطح معرفت و بصیرت مردم خصوصاً دانشجویان فرهیخته نسبت به اندیشه ها و شخصیت عظیم حضرت امام خمینی (ره) و آگاهی به تحولات شگفتی که وی در کشور و عرصه جهانی، پدید آورد، ضروری است؛ زیرا علاوه بر اهمیت این امر در همدلی، همگامی و استمرار آگاهانه آرمان های امام (ره)، در این برهه بسیار حساس از تاریخ انقلاب اسلامی که دشمنان اسلام با هدف مقابله با کارآمدی انقلاب اسلامی و نفوذ روز افزون اندیشه الهی امام در جهان، سیاست استحاله فکری و تضعیف انگیزه نیروهای انقلاب را تعقیب می کنند، دستیابی به بینشی عمیق در این زمینه بیشتر احساس می شود و بی شک سعادت استقامت در سنگر دفاع از اسلام ناب محمدی (ص) و آرمان های امام تنها نصیب مجاهدانی می شود که به معرفتی عمیق از موهبت آسمانی امام، اندیشه ها و ابعاد شخصیتی او، دست یافته و به بصیرت و بینش لازم در این زمینه نائل آیند که، «پرچم این مبارزه را کسی جز افراد آگاه و با استقامت و عالم به جایگاه حق بر دوش نمی کشند.» [۳]

اندیشه و جهان بینی سیاسی و فلسفی حضرت امام خمینی (ره) متمایز از نگرش دیگر اندیشمندان و فیلسوفان جهان می باشد، که باعث گشته تا ایشان به عنوان رهبری بزرگ و بنیانگذار حکومت دینی در جهان مطرح باشند. امام خمینی (ره) به مثابه اندیشمندی دینی و زمان شناس، با دریافتی جامع از دین و با نگاهی عقلانی - عرفانی نسبت به دین و سیاست و با درکی تاریخی از نیازها و تحولات جامعه و الزامات آن، به احیای نگرش اسلام در تمام ابعاد حیات انسانی پرداخت. ایشان در کنار ارائه جهان بینی اسلامی، نگرش دینی را با فعالیت سیاسی و اجتماعی ادغام نموده و یک مکتب فکری و سیاسی جامع را بنیان نهادند. حضرت امام اندیشه و عمل دینی را یکی دانسته و دین را با نگرش عقلانی و اصولی مورد تحلیل قرار دادند. به همین دلایل، می توان ایشان را متفکر و اندیشمندی جامع الاطراف دانست. [۴]

حضرت امام، بعد از گذشت سده ها، آیین اسلام را به صورت الگویی برتر و مکتبی کامل بر اصل توحید بنیان نهادند و جامعه ای عدالت مدار که در آن تمامی انسان های اعم از مستضعفان و محرومان با دیگر طبقات جامعه، حقوقی یکسان تشکیل دادند که در آن اصل توحید بر عدالت محوری تکیه دارد. چنین جامعه ای که در آن تمامی احکام و اصول اسلامی رعایت می شود، اجتماع مورد نظر مسلمانان و حاصل تلاش رهبران دینی اسلام در طول تاریخ بوده است. [۴]

محمدحسین طارمی (۱۳۸۷) در مقاله "بررسی فقهی اقدامات تروریستی در جوامع اسلامی" پس از ذکر چهار مؤلفه مشترک اقدامات تروریستی (خشونت، تنش زایی و ارعاب، هدف نامشروع، فعل غافلگیرانه، مخفیانه و ظالمانه)، از منظر فقه، مشروعیت یا عدم مشروعیت آن مورد بررسی قرار گرفته است. محاربه، فتک، غدر و بغی از جمله ابواب فقهی است که به این موضوع پرداخته است. پس از بررسی حکم اقدامات تروریستی علیه مسلمانان و کفار، این مسئله بررسی شده است که آیا ترور با اهداف مذهبی - که امروزه، غرب در صدد ترویج آن، میان مذاهب و فرق اسلامی است - در فقه، امری مشروع تلقی شده است یا خیر؟ سپس در پاسخ به هجده های تبلیغاتی وسیعی که از سوی غرب با حربه تروریستی نشان دادن اسلام به سبب تجویز عملیات استشهادی؛ مبانی و دلایل جواز عملیات استشهادی در فقه را بررسی نموده، به بررسی تفاوت آن با تروریسم انتحاری پرداخته شده است. [۵]

سیدمحمد موسوی بجنوردی و ابوالفضل احمدزاده (۱۳۸۷) در مقاله "تعریف محاربه و ترور از دیدگاه حضرت امام خمینی" در صدد بررسی تعریف محاربه و ترور از دیدگاه حضرت امام خمینی (ره) به عنوان یکی از بزرگترین اسلام شناسان، فقها و اندیشمندان است و مباحث مطروحه در آن، در راستای مدلل نمودن این اندازه ای مرحوم فاضل هندی، کسی از فقها متعرض این شرط نشده است. هم چنین، ترور از منظر ایشان به طور قاطعانه محکوم و عملی کاملاً غیر عقلایی است و در عین حال مکتبی انحرافی معرفی شده است. [۶]

^۱ «رجل من اهل قم يدعوا الناس الى الحق، يجتمع معه قوم كزبر الحديد، لا تزلهم الرياح العواصف، ولا يملون من الحرب، ولا يجبنون، و على الله يتوكلون، و العاقبه للمتقين».

^۲ «لا يحمل هذا العلم الا اهل البصر و الصبر و العلم بمواضع الحق»

داود فیرحی و صمد ظهیری (۱۳۸۷) در مقاله " تروریسم، تعریف، تاریخچه و رهیافت های موجود در تحلیل پدیده تروریسم " تعریف، تاریخچه و روند رویه رشد تروریسم در دنیای کنونی پرداخته شده است و استفاده ابزاری قدرت های استعماری از تروریسم را عامل رشد تروریسم دانسته است و این در حالی است که تروریسم همانند تیغه دو لبه روزی دامنگیر این قدرتها خواهد شد. [۷]

رضا سلیمانی (۱۳۸۵) در مقاله "آشفتگی معنایی تروریسم" به بررسی معنایی و تعریف های موجود از تروریسم پرداخته اند. ایشان در مقاله خود آورده است، تروریسم یکی از واژه های مبهم در عرصه بین‌المللی است که به علت پیچیدگی مفهوم و مصادیق آن با نوعی بحران معنا در تعریف و تحدید قلمرو آن مواجه هستیم. تعاریفی که از تروریسم و ابعاد آن ارائه شده بیش از آن که منطبق بر عینیت گرای و پذیرش دوگانگی ارزش و واقعیت باشد، برگرفته از برساخته های گفتمانی و تبلیغی است. در شرایط بحران معنا در معرفی تروریسم چند پرسش اساسی مطرح می شود، چه چیزی تروریسم را از سایر اشکال منازعه خشونت آمیز متمایز می سازد؟ چرا خشونت یک دولت یا گروه تروریستی و خشونت گروه یا دولتی دیگر پاد تروریستی معرفی می شود؟ چرا برخی گروه ها و افراد در یک زمان مبارزان آزادی معرفی می شوند و همان گروه ها، با حفظ ایدئولوژی افراطی خود، در زمان دیگر و در شرایط سیاسی دیگر تروریست نامیده می شوند؟ هدف مقاله بررسی و تبیین ایده ها و مشکلات اصلی موجود در روند مفهوم سازی تروریسم در دو گفتمان رسمی- سیاسی و علمی- آکادمیک است. [۸]

غلامحسین هادویان (۱۳۸۲) در مقاله " مفهوم تروریسم و موضع حقوق اسلامی نسبت به آن " در پی پاسخ به این سوالات است که تروریسم از دیدگاه حقوق بین‌المللی و حقوق داخلی چه تعریفی دارد. اسلام در برابر تروریسم چه موضعی دارد. در صورت مخالفت اسلام با تروریسم، اقدامات تروریستی با کدام یک از عناوین جرایم اسلامی قابل تطبیق است. [۹]

مرتضی شیرودی (۱۳۸۲) در مقاله "اسلام و تروریسم" به بررسی ترور و تروریسم در دین اسلام، قرآن و روایات پرداخته و مخالفت دین مبین اسلام را با ترور و تروریسم با استفاده از منابع غیر قابل انکار بیان داشته است. در این مقاله به آیات و روایاتی که ترور را رد می کنند اشاره دارد و تفاوت مجازات اسلامی با ترور را در قرآن، سیره پیامبر اکرم (ص) و ائمه اطهار (ع) نشان می دهد و تفاوت این دو را با ذکر نمونه هایی از نفی ترور در تاریخ اسلام و انقلاب اسلامی توضیح می دهد. [۱۰]

دکتر سید حسین هاشمی (۱۳۹۰) در کتاب " تروریسم از منظر حقوق اسلام و اسناد بین‌المللی " به تعاریف و مفاهیم کلیدی مانند تعریف تروریسم و قربانیان تروریسم و نیز ریشه ها و عوامل تروریسم و همچنین حقوق قربانیان تروریسم پرداخته است. نویسنده این کتاب معتقد است امروزه تروریسم به عنوان یکی از مهم ترین مباحث در سطح بین‌المللی مطرح شده و کشورهای بسیاری را با چالش امنیتی روبه رو کرده است و با وجود اینکه کشورهای اسلامی، به ویژه ایران، خود از بزرگ ترین قربانیان تروریسم هستند، همواره به عنوان کشورهای حامی تروریسم و ریشه های اصلی آن در ادبیات حقوقی و سیاسی غرب، مورد اتهام قرار گرفته و احیاناً آثار حقوقی نیز بر این اتهام ها بار شده است، از جمله بلوکه کردن دارایی های ایران در آمریکا و تصویب قانونی برای پرداخت خسارت های قربانیان تروریسم از این اموال، از این رو، نشان دادن چهره واقعی اسلام و نیز ریشه ها و راه کارهای مبارزه با تروریسم بین الملل و روش های حمایت از حقوق قربانیان تروریسم و نیز استفاده از تجربیات در اسناد بین‌المللی و حقوق کشورهای دیگر در این زمینه، برای قانون گذار دارای اهمیت است. [۱۱]

۲- تعریف ترور و تروریسم

واژه ترور^۱ از واژه لاتین به معنای عامل اضطراب گرفته شده است. [۱۲] ترور در لغت به ترساندن و تروریسم به ارعاب و تهدید، ایجاد ترس و وحشت در مردم و تروریست^۲ به طرفدار ارعاب و تهدید و حکومت زور، معنا شده است. [۱۳] ترور در لغت به معنای وحشت و ترس زیاد است و در اصطلاح به حالت وحشت فوق‌العاده ای اطلاق می شود که ناشی از دست زدن به خشونت و قتل و خونریزی از سوی یک گروه، حزب و یا دولت به منظور نیل به هدف های سیاسی، کسب یا حفظ قدرت است. [۱۴] در نتیجه اشخاصی که دست به ترور می زنند تروریست نامیده می شوند، ترور را بیشتر در صدمات جسمانی و در ارتباط با زور و خشونت تلقی کرده اند، حتی در سال ۱۷۹۳ در

¹ Terror

² Terrorist

کنگره بین المللی علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

The International Congress of the Humanities and Cultural Studies

مجمع ملی انقلاب فرانسه ترور به عنوان یک قانون به تصویب رسید و در همان سال در حمله‌ی موسوم به ترور اول، رومی بیش از ۲۰ هزار نفر از جمله تعداد فراوانی روحانی مسیحی و هوادار سلطنت خودکامه در سراسر فرانسه کشته شدند. [۱۵]

ترور در لغت به معنای ترس، هراس، خوف و وحشت است و در اصطلاح سیاسی به معنای کشتن و از بین بردن مخالفان و ایجاد رعب و وحشت میان مردم می باشد.

ترور واژه ای فرانسوی می باشد که به ترس و وحشت ترجمه شده است و در عربی معاصر به ارباب، اغتیل و اهراق تعبیر می شود. [۱۶]

ترور واژه ای سیاسی است که اهداف سیاسی را تعقیب می کند، بنابراین تروریسم به عنوان یک مکتب خود را مجاز می داند، برای رسیدن به اهداف خود از هر وسیله و هر شیوه ای بهره گیرد.

در جایی دیگر آمده، ترور در لغت، واهمه و هراس است، اصطلاحاً قتل سیاسی است با سلاح و فاعل این عمل را تروریست گویند. [۱۷]

دانشنامه لاروس نیز این واژه را به معنای بیرحمی، قساوت و ترس ترجمه می نماید. همچنین دانشنامه بریتانیکا تروریسم را به کاربرد سیستماتیک ارباب یا خشونت پیش بینی ناپذیر بر ضد حکومتها، انسانها و افراد برای دستیابی به یک هدف سیاسی و فرهنگ بزرگ لیتره این واژه را برابر، برقراری سلطه ارباب و وحشت، دانسته است. [۱۸]

در یک جمع بندی کلی در باره ترور می توان به سخنان والتر لاکوئیور رئیس شورای پژوهش بین المللی مرکز مطالعات راهبردی و بین المللی آمریکا استناد کرد. به عقیده وی، تروریسم به عنوان کاربرد زور یا تهدید به زور در داخل یک کشور به منظور ایجاد ترس و وحشت در جامعه، تضعیف و حتی سرنگونی نهادهای موجود و ایجاد تغییرات سیاسی تعریف شده است. او می افزاید، بزرگترین تحولی که طی سالهای اخیر صورت گرفته، این است که تروریسم دیگر، فقط جنبه نظامی ندارد و فعالیتهای تروریستی از حمله علیه اهداف ویژه، همچون مقامات سیاسی به سمت کشتارهای عمومی و کور در حال حرکت است. البته تاریخ نشان می دهد که تروریسم غالباً تاثیر سیاسی اندکی داشته است و گروه های تروریستی پس از سال ها مبارزه مسلحانه و از دست دادن تعداد زیادی از نیروهای خود، شاهد پیشرفتی در کارشان نیستند بلکه تروریسم مایه تشدید خصومت و جنگ و مانع از برقراری صلح است. بنابراین، برخلاف انتظار، عملیات تروریستی نتایج معکوس در افکار عمومی به وجود آورده است، به این دلیل که، تصمیم به استفاده از خشونت تروریستی، همیشه یک تصمیم عقلانی نیست، زیرا اگر این طور بود، باید میزان تروریسم در جهان بسیار اندک باشد. تلاش تروریستی، در ۹۹ درصد محکوم به شکست است، اما همان یک موردی که شانس موفقیت دارد، می تواند قربانیان زیادی برجا گذارد، خسارات مادی بسیاری به بار آورد و وحشت و هراس بزرگتر از هر چیزی که جهان تاکنون تجربه کرده است، ایجاد کند. [۱۹]

۳- محکومیت ترور و تروریسم در اندیشه امام خمینی(ره)

تنوری تروریسم ریشه در فلسفه سیاسی غرب دارد ضمن آنکه هیچ اتفاق نظری بین کارشناسان درخصوص مفهوم آن وجود ندارد. این جریان نوظهور در دنیای امروزی به عنوان یک عمل ضد ارزشی تحلیل می شود و به رغم داشتن عملکرد واحد، تفاسیر متفاوتی یافته است به گونه ای که از هر نوع نگاهی ممکن است نفس این عمل مثبت یا منفی ارزش گذاری شود.

نظام جمهوری اسلام ایران یکی از بزرگترین قربانیان ترور و تروریسم در تاریخ معاصر جهان بوده است. پس از پیروزی انقلاب اسلامی، شمار زیادی از صدیق ترین و پاک ترین یاران امام خمینی(ره)، بر اثر ترورهای ناجوانمردانه به شهادت رسیدند و از این رو بررسی نظر امام خمینی درباره این پدیده، راهگشا به نظر می رسد.

با بررسی بیانات و سخنان امام خمینی(ره) در باره ترور، به این نتیجه می رسیم که تعریف ایشان از ترور، بسیار نزدیک به تعریف علمی و مصطلح در علوم سیاسی است. گرچه ایشان به طور واضح و صریح و مستقیم، ترور را تعریف نکرده اند ولی به راحتی می توان از بیانات ایشان فهمید که تعریف ایشان، منطبق با تعریف متعارف از ترور است. بنابراین می توان گفت که از دیدگاه امام خمینی ترور به رفتار فرد، گروه، حزب یا دولتی اطلاق می شود که از طریق خشونت و قتل و خونریزی ناگهانی و مخفیانه، و ایجاد رعب و ترس و وحشت، می خواهد به اهداف سیاسی خود برسد.

حتی با نگاهی اجمالی به بیانات امام خمینی(ره) درباره ترور، به راحتی می توان فهمید که امام خمینی، نظری بسیار منفی درباره این پدیده داشته اند. به روشنی مشخص است که هر جایی امام از ترور و تروریسم صحبت کرده اند، لحن ایشان حاکی از نفرت و بیزارگی از این پدیده است. امام خمینی، به صراحت، ترور و اقدامات تروریستی را رفتاری غیر انسانی معرفی می کنند. از نظر ایشان، ترور، اقدامی غیر

کنگره بین المللی علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

The International Congress of the Humanities and Cultural Studies

انسانی و در عین حال بسیار ناجوانمردانه است.

«تروریست ها نمی توانند شخصیت انسانی مردان اسلام را ترور کنند. اینان که شکست و مرگ خود را لمس نموده و با این رفتار غیر انسانی می خواهند انتقام بگیرند، بدگمان کرده اند.» [۲۰] «بفهمانید به اینهایی که این طور کارهایی ناجوانمردانه می کنند... به این نحو کشتن که به طور ناگهانی و دزدکی می کشند.» [۲۱]

از آنجایی که از نظر امام خمینی (س)، ترور عملی غیر انسانی، غیر عقلانی و احمقانه است، پس ناشی از نداشتن منطق نیز هست، از نظر ایشان، دلیل اینکه بعضی ها به اقدامات تروریستی دست می زنند، این است که آنان منطق ندارند. از طرف دیگر، و علاوه بر موارد فوق، امام معتقد بودند که دست زدن به ترور ناشی از ضعف، شکست و زبونی است و فقط شکست خوردگان، زبونان و افرادی که در برابر منطق، احساس ضعف و شکست می کنند و بالنتیجه به علت نداشتن پایگاه مردمی، شکست خورده اند، به اقدامات تروریستی دست می زنند. از این رو، ایشان ترور را کاری مذبحانه می دانند.

« و گمان نکنید که اینها از روی قدرت یک همچو کارهایی را انجام می دهند، یک بمب در یک جا منفجر کردن، یک بچه دوازده ساله هم می تواند او را بگیرد یک جایی بگذارد و خود او منفجر بشود. این قدرتی نیست، این کمال ضعف است.» [۲۲]

از نظر ایشان، نه تنها افراد، بلکه حتی دولتهایی هم که احساس ضعف می کنند، به ترور پناه می برند.

« امروز استکبار شرق و غرب چون از رویارویی مستقیم با جهان اسلام عاجز مانده است، راه ترور و از میان بردن شخصیت‌های دینی و سیاسی را از یک طرف و نفوذ و گسترش فرهنگ اسلام امریکایی را از طرف دیگر به آزمایش گذاشته اند.» [۲۳]

از سوی دیگر، ایشان تروریست ها را افرادی می دانند که از درک مسیر صحیح عاجز گشته اند. از نظر ایشان، ترور، مکتبی انحرافی است و توسل به اقدامات تروریستی و ترورگری را از جمله ویژگیهای منحرفین و گمراهان می دانند.

« امریکا بد گمان کرده است که با کشتن و با ترور می تواند کاری انجام بدهد. کمونیستهای ساختگی... مکتبهای انحرافی، ریشه‌های گندیده رژیم سابق بد خیال کرده‌اند که می توانند با ترور جلو احساسات ملت ما را بگیرند.» [۲۴]

مشاهده می شود که از نظر ایشان، نه تنها ترور مساوی با غارت، فساد و چپاولگری است، بلکه قدرتهای شیطانی و یا افراد فاسد سرسپرده و یا جاهلان بی اراده، از این شیوه ها برای رسیدن به اهداف خود استفاده می کنند.

«حالا که شخصیتها را ترور می کنند، خیال می کنند، و در عین حالی که دیدند که یک شخصیتی را که ترور می کنند سرتاسر ایران تظاهر می کنند و قوی تر می شوند، مع ذلک از بی عقلی شان باز این کار را انجام می دهند.» [۲۵]

ایشان همچنین در سخنرانی خود در تاریخ ۲۹ آذر ۵۸ در مورد غیر عقلانی بود ترور چنین فرمودند:

« کارهایی غیر عقلانی که می کنند، می بینید که به نفع ما تمام می شود... ترور می کنند به خیال اینکه ما را بترسانند ملت ما را بترسانند، می بینید که شجاعستان [ملت] افزوده می شود.» [۲۵]

از آنجایی که از نظر امام خمینی (ره)، ترور عملی غیر انسانی، غیر عقلانی و احمقانه است، پس ناشی از نداشتن منطق نیز هست، از نظر ایشان، دلیل اینکه بعضی ها به اقدامات تروریستی دست می زنند، این است که آنان منطق ندارند. «دلیل عجز شماست که در سیاهی شب، متفکران ما را می کشید، برای اینکه منطق ندارید. اگر منطق داشتید که صحبت می کردید. مباحثه می کردید. لکن منطق ندارید. منطق شما ترور است...» [۲۶] از طرف دیگر، و علاوه بر موارد فوق، امام معتقد بودند که دست زدن به ترور ناشی از ضعف، شکست و زبونی است و فقط شکست خوردگان، زبونان و افرادی که در برابر منطق، احساس ضعف و شکست می کنند و بالنتیجه به علت نداشتن پایگاه مردمی، شکست خورده اند، به اقدامات تروریستی دست می زنند. از این رو، ایشان ترور را کاری مذبحانه می دانند.

ایشان که شکست و مرگ خود را لمس نموده و به این رفتار غیر انسانی می خواهد انتقام بگیرند، به خیال خام خود می خواهند مجاهدین در اسلام را بترسانند، بدگمان کرده اند. [۲۷]

ایشان در سخنرانی روز ۲۴ تیرماه ۵۸ در جمع اساتید دانشگاه اصفهان و انجمن اسلامی کارکنان وزارت کشور، به صراحت اعلام کردند کسانی که خود را ضعیف و از بین رفته می بینند، به اقدامات تروریستی متوسل می شوند.^۱

^۱سخنرانی امام با موضوع ترور و تخریب از اقدامات عمال آمریکاست.

کنگره بین‌المللی علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

The International Congress of the Humanities and Cultural Studies

«دلیل مایوس شدن، این دست زدن به ترورها و این کارهای تخریبی است. اینها دلیل بر ضعف است. کسی که خودش را دیگر ضعیف و ازبین رفته می‌داند، از این امور تخریبی دست می‌زند.» [۲۸]

همچنین امام درسخرانی خود به مناسبت ترور و شهادت محمد علی رجایی و محمد جواد باهنر، در جمع اقشار مختلف مردم در تاریخ ۹ شهریور ۱۳۶۰، دست زدن به اقدامات تروریستی را نهایت ضعف و زبونی ترورگران می‌داند. پس از نظر ایشان، افرادی که قدرتمند باشند، یعنی به قدرت منطقی یا قدرت حمایتی مردمی مجهز باشند، به این اعمال زبوانه دست نمی‌زنند، بلکه فقط آنهایی که در نهایت ضعف باشند، از شیوه‌های تروریستی استفاده می‌کنند. [۲۹]

«و گمان نکنید که اینها از روی قدرت یک همچو کارهایی را انجام می‌دهند. یک بمب در یک جا منفجر کردن، یک بچه دوازده ساله هم می‌تواند او را بگیرد، یک جایی بگذارد و خود او هم منفجر شود. این قدرتی نیست، این کمال ضعف است.» [۳۰]

از نظر ایشان، نه تنها افراد، بلکه حتی دولت‌هایی هم که احساس ضعف می‌کنند، به ترور پناه می‌برند.

از سوی دیگر، ایشان تروریستها را افرادی می‌داند که از درک مسیر صحیح عاجز گشته‌اند. از نظر ایشان، ترور، مکتبی انحرافی است و توسل به اقدامات تروریستی و ترورگری را از جمله ویژگیهای منحرفین و گمراهان می‌داند.

آمریکا بد گمان کرده است که با کشتن و ترور می‌تواند کاری انجام دهد. کمونیستهای ساختگی... مکتبهای انحرافی، ریشه‌های رژیم سابق بد خیال کرده‌اند که می‌توانند با ترور جلوی احساسات ملت ما را بگیرند. [۳۱]

«این چه انگیزه‌ای دارد که اینها به این جنایت دست می‌زنند؟ اینها همه برای این است که خدای تبارک و تعالی اینها را کر و کور کرده است. اینها را از ادراک راه صحیح محروم کرده است. یعنی خودشان اسباب محرومیت را فراهم کرده‌اند.» [۳۱]

علاوه بر موارد فوق‌الذکر، از نظر امام خمینی، ترور اقدامی چپاولگرانه و همدیف غارت است و در عین حال مساوی با فساد و مفسده بوده و وسیله و شیوه‌ای مفتضح است. از این دیدگاه، تروریستها، افرادی چپاولگر و فاسد و مفسد هستند و ترور وسیله‌ای واضح الفساد است و ایشان تروریستها را انگلی، بیش نمی‌دانند.

«این نوکرهای چپ و راست، این انگلها، این چپاولگران و معاونین چپاولگران، بدانند که این حرکات مذبحخانه را نمی‌توانند انجام دهند، با ترور شخص،... میدان برای آنها باز نخواهد شد.» [۳۱]

«هرجا توانستند عملا هم خرابکاری کردند، مثل کردستان، خوزستان، اینجا هم عملا مشغول به فساد و مفسده شدند.... عده‌ای را به شهادت رساندند.... مرحوم آقای قاضی طباطبایی.... را آنها این طور اشخاص را یکی یکی ترور می‌کنند و منظور این است که مایوس کنند شما را.» [۳۲]

«با کمال تأسف ضایعه ناگوار شهادت عالم مجاهد، حجت الاسلام والمسلمین، آقای حاج سید محمد علی قاضی طباطبایی - رحمه الله علیه - را به عموم مسلمانان متعهد و علمای اعلام مجاهد و مردم غیور مجاهد آذربایجان و خصوصاً بازماندگان این شهید سعید تسلیت عرض، و از خداوند متعال صبر انقلابی برای مجاهدین راه حق و اسلام خواستارم.» [۳۲]

«ملت عزیز برومند ایران و آذربایجان غیرتمند عزیز باید در این مصیبت‌های بزرگ، که نشانه شکست حتمی دشمنان اسلام و کشور و عجز و ناتوانی و خودباختگی آنان است، هرچه بیشتر مصمم، و در راه هدف‌های اعلامی اسلام و قرآن مجید بر مجاهدات خود افزوده و از پای ننشینید، تا احقاق حق مستضعفین را از جباران زمان بنمایند.» [۳۲]

«عزیزان من، در انقلابی که ابرقدرتها را به عقب رانده و راه چپاولگری آنان را از کشور بزرگ بسته است این ضایعات و ضایعات بالاتر، اجتناب‌ناپذیر است. ما باید از کنار این وقایع با تصمیم و عزم و خونسردی بگذریم؛ و به راه خود - که راه جهاد فی سبیل الله است - ادامه دهیم.» [۳۲]

«شهادت در راه خداوند زندگی افتخارآمیز ابدی و چراغ هدایت برای ملت‌هاست. ملت‌های مسلمان باید از فداکاری مجاهدین ما در راه استقلال و آزادی و اهداف مقدسه اسلام بزرگ‌الگو بگیرند؛ و با پیوستن به هم سد استعمار و استثمار را بشکنند، و به پیش‌روی آزادی و زندگی انسانی بروند. از خداوند متعال عظمت اسلام و مسلمین و رحمت و مغفرت برای شهدای راه حق و شهید سعید طباطبایی خواستارم.» [۳۲]

کنگره بین المللی علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

The International Congress of the Humanities and Cultural Studies

مشاهده می شود که از نظر ایشان، نه تنها ترور مساوی با غارت، فساد و چپاولگری است، بلکه قدرتهای شیطانی و یا افراد فاسد سرسپرده و یا جاهلان بی اراده، از این شیوه ها برای رسیدن به اهداف خود استفاده می کنند.

با بررسی بیانات امام خمینی در مورد ترور، به این نتیجه می رسیم که از نظر ایشان، در درجه اول، ترور عملی غیر انسانی است. باید اشاره کرد که از نظر ایشان، انسان کرامت و ارزش خاصی دارد و از این رو تنها افرادی که به حسیض ذلت افتاده اند به اقدامات غیر انسانی دست می زنند. از طرف دیگر، ایشان، ترور را غیر عقلانی و احمقانه می دانند. علاوه بر این ایشان به عنصر عقل انسانی، اهمیت زیادی قائلند، پس بالنتیجه، ترور نشان دهنده این است که فرد از ندای فطرت و عقل خود دور شده و روبه سوی فساد و مکاتب انحرافی آورده است؛ و اراده خود را از دست داده و به وادی جهالت افتاده است. از این رو، نداشتن منطق، و احساس ضعف، زبونی و شکست خوردگی است که باعث می شود، فرد به اعمال و اقدامات تروریستی دست بزند. از طرف دیگر ایشان، ترور را مساوی با فساد و مفسده و چپاول و غارت می دانند و معتقدند افرادی که از ادراک مسیر صحیح و پیمودن راه کمال انسانی عاجز شده و به ورطه انحراف و گمراهی افتاده و البته خود اسباب محرومیت خود از هدایت الهی را فراهم کرده اند، برای رسیدن به اهداف غیر انسانی خود، به ترور متوسل می شوند.

با این اوصاف، پر واضح است که امام خمینی (ره) که به ارزش والای انسانی اعتقاد دارند و عقل انسانی را همردیف وحی الهی می دانند و تمام تلاششان، هدایت انسان به سوی کمال برین بوده است، به هیچ وجه نمی توانند با پدیده ترور موافق باشند. با تعریفی که ایشان از ترور دارند و با اوصافی که در مورد دیدگاه ایشان به ترور برشمریم، مسلم و واضح است که ایشان با قاطعیت تمام، ترور را محکوم می کنند و هرگونه توسل به شیوه های تروریستی برای رسیدن به اهداف سیاسی را نه تنها نادرست می دانند، بلکه به شدت با آن مخالف بوده و بنا به دلایل شرعی، اخلاقی و انسانی، ترور، تروریسم و هرگونه اقدام تروریستی را صریحا و قاطعانه محکوم می نمایند .

از سوی دیگر، ایشان، نظر اسلام در برابر ترور را نیز بیان می کنند، علاوه بر اینکه، ایشان شخصا به عنوان یک از بزرگترین اسلام شناسان، فقها و اندیشمندان اسلامی، نظر شخصی خود را در مورد ترور بیان داشته اند. حکم اسلام درباره ترور را نیز گفته اند. از این رو ایشان بارها فرموده اند که دین اسلام ترور را باطل می داند. از نظر ایشان، منطق اسلام اجازه ترور نمی دهد و ترور در نقطه مقابل منطق اسلام قرار دارد. ایشان همچنین معتقدند که مسلمان نمی تواند تروریست باشد .

شما مطمئن باشید که ملت ما مسلم (مسلمان) است و مسلم، تروریست نیست. [۳۳] با ترور شخصیت های بزرگ ما، اسلام تائید می شود. امام خمینی، به صراحت، ترور و اقدامات تروریستی را رفتاری غیر انسانی معرفی می کنند. از نظر ایشان، ترور، اقدامی غیر انسانی و در عین حال بسیار ناجوانمردانه است. پاسخ های قاطع امام خمینی (ره) به تروریست ها، برای همیشه تاریخ این است. «منطق ندارید، منطق شما ترور است.»

«اینان که شکست و مرگ خود را لمس نموده و با این رفتار غیر انسانی می خواهند انتقام بگیرند یا به خیال خام خود مجاهدین در اسلام را بترسانند، بد گمان کرده اند. از هر موی شهیدی از ما و از هر قطره خونی که به زمین می ریزد، انسانهای مصمم و مبارزی به وجود می آید. شما مگر تمام افراد ملت شجاع را ترور کنید و آلا ترور فرد هر چه بزرگ باشد، برای اعاده چپاولگری سودی ندارد. ملتی که با اعتماد به خدای بزرگ و برای احیای اسلام بپا خاسته با این تلاشهای مذبحخانه عقبگرد نمی کند. ما برای فداکاری حاضر و برای شهادت در راه خدا مهیا هستیم.» [۱۰۶]

۴- بیان خاطراتی از امام خمینی (ره) در مواجهه با انجام ترور

حمید داودآبادی؛ نویسنده و پژوهشگر تاریخ انقلاب اسلامی و دفاع مقدس در صفحه اجتماعی خود دو خاطره و به واسطه شخصی دیگر از حضرت امام خمینی (ره) منتشر نموده که مطالعه آن خالی از لطف نیست.

«چند سال پیش منزل یکی از روحانیونی بودیم که جدای از مسئولیت ها مختلف در اولین سال های پیروزی انقلاب اسلامی، ید طولایی در تحقیق و پژوهش تاریخی دارد. آن روز، ایشان دو سه خاطره عجیب ولی مهم از حضرت امام خمینی (ره) تعریف کرد که برای من یکی خیلی جذاب و موثر آمد. البته بنابر خصوصیت اخلاقی ام در کسب تایید از دیگران برای هر موضوع مهم، سندیت خاطرات ایشان کاملا برای بنده مسجل شد.

کنگره بین المللی علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

The International Congress of the Humanities and Cultural Studies

۴-۱- نظر امام خمینی (ره) درباره ترور فرح پهلوی

راوی خاطره، درباره اخذ مجوز از حضرت امام خمینی برای ترور فرح پهلوی، تعریف کرد: چند ماهی پس از مرگ محمدرضا پهلوی در مرداد ۱۳۵۹ و دفن او در مسجد رفاهی قاهره می گذشت. روزی خدمت حضرت امام خمینی رسیدم و به ایشان عرض کردم: «برخی روزها فرح دیبا^۱ به همراه دو نوه خود، به سر قبر شاه در مسجد رفاهی قاهره می رود. در این وضعیت، فقط دو پلیس مصری به عنوان محافظ همراه آنها هستند. گروه های جهادی مصر که حامی انقلاب اسلامی ایران هستند، طرحی دارند برای کشتن فرح پهلوی قرار است هنگامی که فرح دم مسجد از ماشین پیاده می شود، آنها با موتور به ماشین نزدیک شوند و با پرتاب چند نارنجک، او را بکشند.»

امام تاملی کرد و در جواب من گفت: «اگر بر شما ثابت شده که این زن، فاسد و فاسق است و حکمش اعدام است، او را بکشید! ولی گناه آن دو بچه و دو پلیس چیست که امکان دارد کشته شوند؟!»

جالب این جاست که امام، اصلاً به این که فرد مورد نظر فرح پهلوی و زن شاه است، هیچ اشاره ای نکرد و حکمی قضایی را متذکر شد که اثبات فسق و فساد آن شخص، نیاز به شاهد و دادگاه و ... داشت.

۴-۲- نظر امام خمینی درباره ترور بنی صدر

سیدابوالحسن بنی صدر^۲، مرداد ۱۳۶۰ پس از ایجاد موج ترور و انفجارهای عظیم منافقین که بمب گذاری دفتر حزب جمهوری اسلامی و شهادت ۷۲ مسئول مملکتی از جمله آیت الله بهشتی و در ادامه انفجار و شهادت رجایی و باهنر رئیس جمهوری و نخست وزیر منتخب ملت ایران از آن دست بود، به منافقین پیوست.

بنی صدر که حیات و نجات خود را مدیون مسعود رجوی رهبر منافقین می دید، در حالی که سیل های معروف خود را زده و آرایش کرده بود، با لباس زنانه سوار هواپیمای شاهین به خلبانی، بهزاد معزی^۳ شد و همراه مسعود رجوی از ایران به فرانسه گریخت.

در آن جا بود که مسعود رجوی ۳۳ ساله، با دختر ۱۵ ساله بنی صدر، فیروزه، که ۱۵ سال بیشتر نداشت، ازدواج تاکتیکی کرد و پس از مدتی او را طلاق داد و با دیگری ازدواج کرد.

بعدها بنی صدر از این کار رجوی، به عنوان خیانت کثیف و فریب دختر بچه خود توسط رجوی یاد کرد.

بنی صدر که روزی رئیس جمهور، رئیس شورای انقلاب و فرمانده کل قوا بود و حالا همه چیز خود را باخته و از دست رفته می دید، بجای آن که مشکل را از خود و رجوی بداند، در نشریه "انقلاب اسلامی" به اهانت علیه امام می پرداخت.

راوی خاطره حکم ترور فرح پهلوی، درباره اخذ مجوز از حضرت امام خمینی برای ترور ابوالحسن بنی صدر، تعریف کرد: در ادامه به امام گفتم که می خواهیم از شما مجوز و حکمی بگیریم برای زدن بنی صدر.

امام با تعجب علت این کار را پرسیدند که در جواب ایشان گفتم: بنی صدر در نشریه خود، به شما اهانت های بدی می کند. امام خندید و با تعجب گفت: «مگه هر کس به من فحش داد، باید او را کُشت؟»

که گفتم: «امام، بنی صدر علیه ولایت فقیه هم مطالب تندی می زند.»

که امام فرمودند: «فحش دادن به من و یا اهانت به ولایت فقیه به هیچ وجه دلیل بر کشتن کسی نمی شود.» [۳۴]

۵- نتیجه گیری

با بررسی بیانات امام خمینی (س) در مورد ترور، به این نتیجه می رسیم که از نظر ایشان، در درجه اول، ترور عملی غیر انسانی است. باید اشاره کرد که از نظر ایشان، انسان کرامت و ارزش خاصی دارد و از این رو تنها افرادی که به حضيض ذلت افتاده اند به اقدامات غیر انسانی دست می زنند. از طرف دیگر، ایشان، ترور را غیر عقلانی و احمقانه می دانند.

^۱ همسر محمدرضا پهلوی، شاه مخلوع ایران

^۲ اولین رئیس جمهوری اسلامی ایران

^۳ خلبان ویژه شاه

کنگره بین‌المللی علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

The International Congress of the Humanities and Cultural Studies

علاوه بر این ایشان به عنصر عقل انسانی، اهمیت زیادی قائلند، پس در نتیجه، ترور نشان دهنده این است که فرد از ندای فطرت و عقل خود دور شده و روبه سوی فساد و مکاتب انحرافی آورده است؛ و اراده خود را ازدست داده و به وادی جهالت افتاده است. از این رو، نداشتن منطق، واحساس ضعف، زبونی و شکست خوردگی است که باعث می شود، فرد به اعمال و اقدامات تروریستی دست بزند. از طرف دیگر ایشان، ترور را مساوی با فساد و مفسده و چپاول و غارت می دانند و معتقدند افرادی که از ادراک مسیر صحیح و پیمودن راه کمال انسانی عاجز شده و به ورطه انحراف و گمراهی افتاده و البته خود اسباب محرومیت خود از هدایت الهی را فراهم کرده اند، برای رسیدن به اهداف غیر انسانی خود، به ترور متوسل می شوند.

از سوی دیگر، ایشان، نظر اسلام در برابر ترور را نیز بیان می کنند، علاوه براینکه، ایشان شخصا به عنوان یک از بزرگترین اسلام شناسان، فقها و اندیشمندان اسلامی، نظر شخصی خود را در مورد ترور بیان داشته اند. حکم اسلام درباره ترور را نیز گفته اند. از این رو ایشان بارها فرموده اند که دین اسلام ترور را باطل می داند. از نظر ایشان، منطق اسلام اجازه ترور نمی دهد و ترور در نقطه مقابل منطق اسلام قرار دارد. ایشان همچنین معتقدند که مسلمان نمی تواند تروریست باشد.

« اگر منطق داشتید که صحبت می کردید؛ مباحثه می کردید. لکن منطق ندارید، منطق شما ترور است! منطق اسلام ترور را باطل می داند. اسلام منطق دارد؛ لکن با ترور شخصیت‌های بزرگ ما، شخص‌های بزرگ ما، اسلام ما تأیید می شود. » [۳۳]

از طرف دیگر، از نظر امام، دست زدن به اقدامات تروریستی، نشانه بی عقلی و حماقت مرتکبین آنهاست. ایشان معتقدند که ترور، اقدامی احمقانه و ناشی از حماقت و نهایت بی عقلی است و بنابراین، می توان نتیجه گرفت که از نظر حضرت امام، افراد واقعاً عاقل، هیچ وقت دست به ترور و اقدامات تروریستی نمی زنند.

۶-مراجع

- [۱] نعمتی وروجنی، یعقوب، **ترور از دیدگاه اسلام و امام خمینی (ره) انقلاب اسلامی و اندیشه سیاسی**، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۸۸، تعداد صفحات ۱۶۳.
- [۲] مجلسی، محمدباقر، **بحار الانوار**، ج ۶۰، ص ۲۱۶.
- [۳] **نهج البلاغه**، خطبه ۷۳.
- [۴] محمدی، علیرضا، **مروری بر ابعاد شخصیتی و مدیریتی حضرت امام خمینی (ره)**، مرکز مشاوره نهاد مقام معظم رهبری در دانشگاهها، نشریه الکترونیکی پرسمان، ش ۸۸.
- [۵] طارمی، محمدحسین، **"بررسی فقهی اقدامات تروریستی در جوامع اسلامی"** فصلنامه علوم سیاسی، بهار، ص ۴۱ شماره، ۷۳ سال ۱۳۸۷
- [۶] بجنوردی، موسوی، سید محمد و ابوالفضل احمدزاده **"تعریف محاربه و ترور از دیدگاه حضرت امام خمینی"**، متین، شماره ۳۹، ص ۱ سال ۱۳۸۷.
- [۷] فیرحی، داود **"دفاع مشروع، ترور و عملیات شهادت طلبانه در مذهب شیعه"** فصلنامه تخصصی شیعه شناسی، سال دوم، شماره ۶ تابستان، ص ۱۱۶ سال ۱۳۸۳.
- [۸] سلیمانی، رضا، **"آشننگی معنایی تروریسم"**، فصلنامه علوم سیاسی، شماره ۳۶، زمستان، ص ۱۸۱ سال ۱۳۸۵.
- [۹] هادویان، غلامحسین، **"مفهوم تروریسم و موضع حقوق اسلامی نسبت به آن"**، مجله علوم انسانی، شماره ۴۵، بهار، صص ۴۸-۲۷، سال ۱۳۸۲.
- [۱۰] شیروودی، مرتضی، **"اسلام و مساله ترور"**، فصلنامه رواق اندیشه، شماره ۱۷ ص ۳۱ سال ۱۳۸۸.
- [۱۱] هاشمی، سید محمد، **تروریسم از منظر حقوق اسلام و اسناد بین‌المللی**، نشر پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، قم، تاریخ نشر ۱۳۹۰، تعداد صفحات، ۴۲۴.

[12] SadJad Zagros Majd (2005), "On the Problematic Definition of Terrorism", Journal of Diplomatic Language, JDLII:1

کنگره بین المللی علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

The International Congress of the Humanities and Cultural Studies

- [۱۳] شاملو احمدی، محمد حسین، **فرهنگ اصطلاحات و عناوین جزایی**، اصفهان نشر دادیار، ج ۱، ص ۱۳۰.
- [۱۴] آقا بخشی، علی؛ **فرهنگ علوم سیاسی**، تهران، نشر نوبهار، ۱۳۷۹، ص ۵۸۳.
- [۵۴] طیب، علیرضا، **تروریسم**، تهران، نشر نی، ۱۳۸۲، ص ۲۰.
- [۱۶] دهخدا، علی اکبر، **لغت نامه دهخدا**، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، جلد ۴ از دوره جدید ۱۳۷۳.
- [۱۷] جعفری لنگرودی، محمدجعفر، **مبسوط در ترمینولوژی حقوق**، چاپ دوم، تهران، کتابخانه گنج دانش، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۱۲۰۰.
- [۱۸] خامه ای، انور، **شاه کشی در ایران و جهان**، جامعه شناسی و تاریخ تروریسم، تهران، انتشارات چاپخش، ۱۳۸۱. مقدمه کتاب.
- [۱۹] والتر لاکوئیدر، **تروریسم فرامدرن**، ترجمه علی صباغیان، منبع: (Hamshahri Internetversion of Tehran Persias) Daily
The New Terrorism Fanaticism and the Arms of Mass Destruction Walter Laqueur Oxford University Press, 2000 - Political Science - 312 pages
- [۲۰] خمینی روح الله، **صحیفه امام**، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ سوم، زمستان ۱۳۷۹، جلد ۷ صفحه ۱۷۹.
- [۲۱] خمینی روح الله، **صحیفه امام**، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ سوم، زمستان ۱۳۷۹، جلد ۲۲-۱۰، صفحه ۴۴۱.
- [۲۲] خمینی روح الله، **صحیفه امام**، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ سوم، زمستان ۱۳۷۹، جلد ۱۵ صفحه ۱۳۹.
- [۲۳] خمینی روح الله، **صحیفه امام**، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ سوم، زمستان ۱۳۷۹، جلد ۲۱ صفحه ۱۲۰.
- [۲۴] خمینی روح الله، **صحیفه امام**، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ سوم، زمستان ۱۳۷۹، جلد ۷ صفحه ۱۹۱.
- [۲۵] خمینی روح الله، **صحیفه امام**، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ سوم، زمستان ۱۳۷۹، جلد ۱۱ صفحه ۳۵۰.
- [۲۶] خمینی روح الله، **صحیفه امام**، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ سوم، زمستان ۱۳۷۹، جلد ۷ صفحه ۱۸۳.
- [۲۷] خمینی روح الله، **صحیفه امام**، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ سوم، زمستان ۱۳۷۹، جلد ۷ صفحه ۱۷۹.
- [۲۸] خمینی روح الله، **صحیفه امام**، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ سوم، زمستان ۱۳۷۹، جلد ۹ از صفحه ۹۵ تا ۱۰۱.
- [۲۹] خمینی روح الله، **صحیفه امام**، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ سوم، زمستان ۱۳۷۹، جلد ۱۵ صفحه ۱۳۵.
- [۳۰] خمینی روح الله، **صحیفه امام**، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ سوم، زمستان ۱۳۷۹، جلد ۱۵ صفحه ۱۳۹.
- [۳۱] خمینی روح الله، **صحیفه امام**، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ سوم، زمستان ۱۳۷۹، جلد ۷ صفحه ۱۹۱.
- [۳۲] خمینی روح الله، **صحیفه امام**، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ سوم، زمستان ۱۳۷۹، جلد ۱۰ صفحات ۴۲۰ تا ۴۲۱.
- [۳۳] خمینی روح الله، **صحیفه امام**، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ سوم، زمستان ۱۳۷۹، جلد ۷ صفحه ۱۸۳.
- [۳۴] داودآبادی، حمید، نویسنده و پژوهشگر تاریخ انقلاب اسلامی و دفاع مقدس، باشگاه خبرنگاران جوان، کد خبر: ۴۹۰۶۳۳۶، تاریخ انتشار: ۲۰ تیر ۱۳۹۳.